

Dorota Połowniak-Wawrzonek

ORCID: 0000-0002-7417-7330

Zakład Językoznawstwa Synchronicznego i Diachronicznego
Instytut Literaturoznawstwa i Językoznawstwa
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Metaforyka militarna w polskiej frazeologii

Słowa kluczowe: frazeologizm, metafora, motywacja, walka zbrojna

Keywords: phraseology, metaphor, motivation, armed struggle

Wstęp

Autorka przedkładanego artykułu opiera się na zasadach frazeologii syntaktycznej, określanej także jako frazeologia odbiorcy, autorstwa A.M. Lewickiego (Lewicki, 1976; Lewicki, 1986, s. 75–83; Lewicki, Pajdzińska 1993, s. 307–323). Materiał badawczy tworzą frazeologizmy języka ogólnopolskiego motywowane sytuacją WALKI (ZBROJNEJ), występujące w tekstach polszczyzny od 1945 do 2023 roku. Cytaty wyróżniono z tekstów prasowych, literackich, naukowych i z Internetu. Zarejestrowano około 600 fragmentów tekstów zawierających badane związki frazeologiczne. Odnotowano 300 stałych połączeń słownych, wywodzących się z WALKI (ZBROJNEJ). Przy kategoryzacji frazeologizmów motywowanych sytuacją WALKI (ZBROJNEJ) brano przede wszystkim pod uwagę znaczenie, rzadziej formę wyodrębnionych stałych połączeń słownych. Wskazana powyżej kategoryzacja związków frazeologicznych stosowana była z powodzeniem przez autorkę niniejszego artykułu w następujących pracach: *Metafora DZIAŁANIA CELOWE, RYWALIZACJA TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii* (Połowniak-Wawrzonek, 2004, s. 73–101); *Związki frazeologiczne współczesnego języka polskiego motywowane sytuacją walki (zbrojnej)* (Połowniak-Wawrzonek, 2008).

Sfery ludzkiego doświadczenia ujmowane w terminach WALKI (ZBROJNEJ)

Związki frazeologiczne odnotowane we współczesnych polskich tekstach ujawniają, że w terminach WALKI (ZBROJNEJ) ujmowane są różne zakresy ludzkiego doświadczenia, w których pojawiają się pewne FORMY RYWALIZACJI, DZIAŁAŃ CELOWYCH¹, a określone środki spełniają podobne funkcje jak broń w zmaganiach zbrojnych. Wśród wskazanych domen docelowych wyróżniają się przede wszystkim takie sfery, jak: SPÓR SŁOWNY; POLITYKA; EKONOMIA; PEWNE PROCESY PSYCHICZNE; OKREŚLONE PROCESY DOTYCZĄCE ORGANIZMU LUDZKIEGO; MIŁOŚĆ, ZALOTY. Oczywiście w terminach militarnych ujmowane są także różnego typu INNE DZIAŁANIA CELOWE i FORMY RYWALIZACJI. Wskazaną powyżej metaforę opisała autorka niniejszego artykułu w następujących pracach: *Metafora SPÓR (DISKUSJA, POLEMKA) TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii* (Połowniak-Wawrzonek, 1999, s. 95–113); *Metafora POLITYKA TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii* (Połowniak-Wawrzonek, 2001, s. 4–21); *Metafora DZIAŁANIA EKONOMICZNE TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii* (Połowniak-Wawrzonek, 2003, s. 44–57); *Metafora DZIAŁANIA CELOWE, RYWALIZACJA TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii* (Połowniak-Wawrzonek, 2004, s. 73–101); *Ujmowanie PROCESÓW PSYCHICZNYCH jako WALKI ZBROJNEJ, ujawniające się w polskiej frazeologii* (Połowniak-Wawrzonek, 2006, s. 43–54); *Metaforyka militarna w określaniu pojęć MIŁOŚĆ i ZALOTY* (Połowniak-Wawrzonek, 2007, s. 46–57); *Związki frazeologiczne współczesnego języka polskiego motywowane sytuacją walki (zbrojnej)* (Połowniak-Wawrzonek, 2008).

We współczesnej polskiej frazeologii najwyraźniej przejawia się metafora POLITYKA to WALKA (ZBROJNA). Porównano teksty mówiące o różnych domenach docelowych i okazało się, że w tekstach traktujących o POLITYCE frekwencja frazeologizmów motywowanych militarnie jest największa, duże jest tu także zróżnicowanie tych jednostek. Najmniejszą różnorodność tego typu frazeologizmów odnotowano w tekstach mówiących o PROCESACH PSYCHICZNYCH oraz o PROCESACH DOTYCZĄCYCH ORGANIZMU LUDZKIEGO. Badania wykazały również, że w tekstach traktujących o SPORZE częściej pojawiają się związki wywodzące się z indywidualnej WALKI (ZBROJNEJ), zaś w tekstach mówiących o POLITYCE i EKONOMII zazwyczaj notowane są połączenia związane pierwotnie z WALKĄ zbiorowości.

W toku badań potwierdziła się słuszność następującego wniosku A.M. Lewickiego i A. Pajdzińskiej: „frazeologia języka jest [...] ściśle związana z życiem społeczeństwa, które się owym językiem posługuje, [...] w zasobie frazeologicznym odbijają się [...] zmiany kulturowe” (Lewicki, Pajdzińska, 1993, s. 314. Por. też: Sapir, 1978, s. 62; Mokiyenko, 1986, s. 19). Okazało się np., że we współczesnej

¹ Wskazywali na to m.in. G. Lakoff, M. Johnson (1988, s. 87), J. Bralczyk (1987; 1991, s. 105–114; 1999, s. 197–217), A. Chmielewska (1977, s. 78–89), M. Frankowska (1994, s. 38–43), D.N. Wesółowska (1978, s. 64; 1988, s. 238).

frazeologii postrzeganie ZALOTÓW w terminach WALKI (ZBROJNEJ) – metafora żywa jeszcze w XIX wieku – przejawia się dziś zdecydowanie rzadziej niż w wiekach przeszłych. Natomiast współcześnie we frazeologii wyraźnie ujawnia się metafora MIŁOŚĆ (między mężczyzną a kobietą) to WALKA (ZBROJNA). Wydaje się, że w języku odzwierciedliły się pewne przeobrażenia społeczne. Kobiety usamodzielniały się, stały się równorzędnymi partnerami mężczyzn, w MIŁOŚCI zaś, podobnie jak w WALCE (ZBROJNEJ), często można dziś dostrzec element rywalizacji, działania mające na celu zdominowanie partnera. W zebranych materiale frazeologicznym odzwierciedliła się także właściwa kulturze śródziemnomorskiej topika – zarówno dawna, np. personifikowanie śmierci (por. połączenie *walka ze śmiercią*), jak i topika bliższa czasom współczesnym (zob. np. teksty dotyczące zmagania organizmu z zarazkami, bakteriami – te obrazy mogły utrwalić się w kulturze po odkryciach francuskiego mikrobiologa Pasteure’a).

Ujmowanie faktów, działań, zjawisk, stanów rzeczy w terminach militarnych ma często określone znaczenie pragmatyczne. Może być wyrazem sposobu postrzegania rzeczywistości, postawy światopoglądowej człowieka, np. odzwierciedleniem tego, że użytkownik języka dostrzega: w domenie POLITYKI, EKONOMII przede wszystkim zmaganie się sprzecznych sił, niszczenie drugiej strony; zintegrowane, intensywne działania celowe wymagające wysiłku, często przeprowadzane przy oporze przeciwstawiających się sił; w relacjach między partnerami związku uczuciowego głównie element rywalizacji, dążenie do zdominowania partnera; w sferze PSYCHIKI przede wszystkim wewnętrzne rozdarcie; zmagania z głosem sumienia, własnymi pragnieniami, złymi siłami itd.

Przedstawianie działań, faktów w terminach militarnych ma często charakter melioracyjny – użytkownik języka traktuje te działania, fakty, np. niektóre działania ekonomiczne, twórcze, jako coś tak ważnego, jak WALKĘ, WOJNĘ, w której chodzi o zachowanie istnienia zbiorowości ludzkiej, narodu; w której człowiek w obronie wyższych wartości nie waha się poświęcić zdrowia, życia. Metaforykę militarną wprowadza się także po to, by opisy, relacje stały się bardziej sugestywne, obrazowe. Istotne jest również, że za pomocą frazeologizmów wywodzących się z WALKI (ZBROJNEJ) możemy wyrazić to, czego bezpośrednio nie da się opisać, np. stany, procesy wewnętrzne, uczucia; bardziej sugestywnie, obrazowo przedstawić sferę psychiczną człowieka itd. Wprowadzenie metaforyki wojennej do tekstów może służyć także manipulacji, propagandzie, kształtowaniu określonych postaw, zachowań odbiorców. Niekiedy wynika to z chęci wywołania postaw szczególnie zaangażowanych poprzez iluzję trudnej, niebezpiecznej sytuacji wojennej, wymagającej poświęcenia, bohaterstwa (por. niektóre teksty polityczne, ekonomiczne). Metaforykę wojenną wykorzystywano również po to, by pobudzić do pewnych działań wielkie zespoły ludzkie (zob. pewne teksty mówiące o realizacji planu w gospodarce socjalistycznej itp.) oraz by wzbudzić w odbiorcach negatywne emocje, skierować ich uprzedzenia, agresję w określonym kierunku, np. przeciwko wrogom, przeciwnikom politycznym.

Mam świadomość tego, że metaforyka militarna może być nadużywana (np. propagandowo), banalizowana, niekiedy staje się nawet zbędna – niewspółmierna do wymagań tekstu itd. Skłonność do jej stosowania w określonych wypowiedziach niejednokrotnie przeradza się w manierę. Należy tu również zaznaczyć, że w nowej polskiej rzeczywistości, zaistniałej po 1989 roku, w warunkach pluralizmu politycznego, wolnego rynku ujawniają się określone sposoby wykorzystania metaforyki militarnej. Istotny jest tu wpływ wzorców wypracowanych w Europie Zachodniej, Stanach Zjednoczonych. Przejawia się on szczególnie w określonych tekstach, m.in. w pewnych komunikatach reklamowych, w niektórych tekstach politycznych wykorzystujących określone techniki manipulacyjne, perswazyjne itd. W sferze POLITYKI, EKONOMII itp. współistnieje wiele podmiotów, między którymi zaznacza się często ostra, a nawet agresywna rywalizacja, przedstawiana niejednokrotnie właśnie w terminach WALKI (ZBROJNEJ).

Postrzeżenie wskazanych w tym podrozdziale domen docelowych w terminach domeny źródłowej – WALKI (ZBROJNEJ) – ujawnia się w języku, w szczególności we frazeologizmach. Przejdźmy zatem do charakterystyki stałych połączeń słownych motywowanych WALKĄ (ZBROJNĄ).

Frazeologizmy motywowane sytuacją WALKI (ZBROJNEJ)

Przeprowadzone badania wykazały, że metaforyka militarna ujawnia się w utrwalonych związkach wyrazowych różnego typu. Wyróżniają się tu następujące grupy:

I. Stałe połączenia słowne, składające się z metaforycznego członu głównego [*walka (a. ktoś walczy), wojna, ktoś bije się, bój, utarczka, starcie, potyczka, pojedynki, kampania, strategia, przeciwnik, obóz, sztab* itp.], związanego pierwotnie z WALKĄ (ZBROJNĄ), oraz z członu określającego, który bezpośrednio lub pośrednio odsyła do sfery przeniesienia, jakoby „kieruje” odbiorem metafory, np.: *walka na słowa, walka polityczna, ktoś walczy ze sobą, ktoś walczy ze śmiercią; wojna celna, wojna cenowa, wojna nerwów; ktoś bije się z myślami, strategia polityczna, sztab wyborczy* itp. II. Utrwalone połączenia, które zawierają dwa metaforyczne komponenty; człon główny tych związków wywodzi się z WALKI (ZBROJNEJ), por.: *walka o stolki, wojna na górze, zimna wojna*. III. Związki, które występowały już w tekstach militarnych w postaci utrwalonych połączeń o określonym znaczeniu metaforycznym, metonimicznym, zaś w tekstach traktujących o sferach niemilitarnych zyskały nową, przenośną semantykę, zob. połączenie *wojna podjazdowa* itp. IV. Warianty związków rejestrowanych w tekstach militarnych, por. np. zwrot *któs wytrącił komuś argument(-y) (z ręki)*. V. Derywaty połączeń, które notowane są w tekstach mówiących o WALCE, zob. zwrot *któs wziął kogoś w krzyżowy ogień (pytań)*. VI. Połączenia, które pojawiały się w tekstach mówiących o WALCE (ZBROJNEJ) w postaci luźnych związków wyrazowych; frazeologizacji uległy dopiero w tekstach traktujących o sferach

niemilitarnych, por. *ktoś stoi po (jakiejś) stronie barykady*. VII. Związki, które w całości nie były rejestrowane w tekstach militarnych, choć ich poszczególne komponenty bezpośrednio lub pośrednio związane są z WALKĄ (ZBROJNĄ), np. *ktoś strzela z grubej rury*.

Zwróćmy teraz uwagę na zmiany akomodacyjne², które mogą pojawić się przy przejściu połączenia z domeny militarnej do domen docelowych. Do najczęstszych typów przekształceń należą: zmiana formy i szyku komponentu(-ów) połączenia, dodanie członów do utrwalonego związku wyrazowego, wymiana członu nominalnego w stałym połączeniu słownym. Z metaforyzacją jednostek często związane są pewne zmiany na płaszczyźnie syntaktycznej, zmiany schematu walencyjnego, łączliwości leksykalnej. Zaobserwowano m.in. wypełnianie pozycji (obligatoryjnych, fakultatywnych) otwieranych przez połączenia argumentami, które należą do innych klas znaczeniowych (tj. niektóre konotowane przez związki pozycje – realizowane w tekstach militarnych przez nazwy osób lub zbiorowości ludzkich – w nowych kontekstach wypełniane są przez rzeczowniki nieosobowe); występowanie przy komponentach nominalnych frazeologizmów przydawek, które sygnalizują, że połączenia nie zostały użyte w znaczeniu militarnym.

Przejdźmy do opisu poszczególnych grup wskazanych utrwalonych połączeń.

I. W semantyce związków, zawierających metaforyczne komponenty: *ktoś walczy, walka, wojna, ktoś bije się, bój, utarczka, starcie, potyczka, pojedynek* itp., zachowana została istotna część prymarnego znaczenia tych wyrazów, tj. 'ścieranie się przeciwnych sił, zmierzających – przy pomocy określonych środków – do osiągnięcia celu'. Komponenty adnominalne niektórych połączeń wskazują bezpośrednio na sferę przeniesienia, por.: *walka polityczna, bój(-e) parlamentarny(-e), walka a. wojna gospodarcza a. ekonomiczna, wojna handlowa, walka duchowa* itp. Uczestnikami walki (zbrojnej) są ludzie, zbiorowości ludzkie, przywódcy tych zbiorowości. W domenach docelowych różne przeciwstawiające się, ścierające się ze sobą siły ujmowane są jako uczestnicy zmagania, jako przeciwnicy, np. *dobro i zło, życie i śmierć, myśli, sumienie* itd., por. wypełnienie pozycji agensa, kontragensa w połączeniach: *walka dobra ze złem, walka życia ze śmiercią, ktoś bije się z myślami, ktoś walczy z sumieniem* itd. W domenie militarnej broń stanowią przedmioty materialne, które używane są przez uczestników walki do obrony własnej lub do rażenia nieprzyjaciela. W domenach docelowych różne środki, sposoby działania postrzegane są jako broń, np. wypowiedzi (tj. *słowa, argumenty* itd.) w domenie SPORU; *cla* (ustawy, działania prawne) – w domenie EKONOMII itp., co ujawnia się m.in. w wypełnieniu walencji narzędzia w połączeniach: *ktoś walczy z kimś na słowa a. słowem, walka na słowa, wojna na słowa, pojedynek na słowa; walka na argumenty; wojna celna* (por. *walka na szable a. na miecze a. na pistolety; wojna atomowa, wojna biologiczna*). Do omawianej grupy należą m.in. stałe połączenia słowne: *ktoś walczy z kimś na słowa a. słowem (ktoś i ktoś walczą na słowa a. słowem); ktoś bije się z kimś na słowa a. na języki (ktoś i ktoś biją się na słowa a. na języki); walka na słowa; walka słowna;*

² O akomodacji stylowej jednostek języka, o zmianach akomodacyjnych przy zapożyczaniu zwrotów frazeologicznych pisał A.M. Lewicki (zob. Lewicki, 1988, s. 39–54).

walka na argumenty; walka na języki; wojna na słowa; pojedynek na słowa; pojedynek słowny; pojedynek dyskusyjny; potyczka słowna; utarczka słowna; słowne starcie; ktoś walczy a. walka o władzę; walka o byt; walka polityczna; walka wyborcza; walka parlamentarna; bój parlamentarny; utarczka polityczna; walka ekonomiczna; walka gospodarcza; wojna³ ekonomiczna; wojna gospodarcza; wojna handlowa; wojna celna; wojna cenowa; walka konkurencyjna; walka a. ktoś walczy o rynki zbytu; walka a. ktoś walczy o jakiś rynek; kampania⁴ polityczna; kampania propagandowa; kampania prezydencka; kampania wyborcza; kampania siewna; kampania przetwórcza; kampania cukrownicza a. buraczana; kampania marketingowa; kampania reklamowa; kampania promocyjna; strategia polityczna; strategia gospodarcza; strategia produkcyjna; strategia technologiczna; strategia marketingowa; przeciwnik polityczny; obóz polityczny; sztab wyborczy.

II. A oto przykłady frazeologizmów, które zawierają dwa metaforyczne komponenty, zaś człon główny tych związków wywodzi się z WALKI (ZBROJNEJ): *walka o stolki, wojna na górze, zimna wojna*. W polszczyźnie wyróżnić można kilka wyrazów, które prymarnie oznaczają określone meble do siedzenia, wtórnie zaś kojarzone są z władzą, niektóre ze ściśle określoną władzą⁵. Rzeczownik *stolek* ma dziś sekundarne znaczenie ‘ważne stanowisko, funkcja’ – por. *któs siedzi na jakimś stoleku* ‘któs zajmuje jakieś stanowisko, jakiś urząd’. Natomiast wyrażeniem *wojna na górze*⁶ określano w Polsce spór między Wałęsą a Mazowieckim. Dziś odnoszone jest ono także do innych konfliktów w sferach zwierzchnich – nie tylko politycznych. Metafora WŁADZA to GÓRA ujawnia się w polszczyźnie m.in. w jednym ze znaczeń wyrazu *góra* ‘władza, zwierzchność; ludzie na kierowniczych (zwłaszcza wysokich) stanowiskach’ oraz w semantyce frazeologizmu *któs jest u góry* ‘któs należy do zwierzchnictwa, do warstw kierowniczych, ktoś jest w lepszym położeniu od innych’. Połączeniem *zimna*⁷ *wojna* określa się dziś nie tylko stan rywalizacji, wrogości, nieżyczliwości, niechęci między państwami zachodnimi, USA a istniejącym kiedyś blokiem państw socjalistycznych, ale także między innymi państwami, instytucjami, ludźmi. Nastąpiła tu kolejna zmiana metaforyczna – pierwotny termin polityczny stał się określeniem ogólnym (podobnie jest w przypadku wyrażenia *wojna na górze*). Jest to przejaw mechanizmu, który zaznacza się w języku, tj. pewne połączenia

³ Są trzy sytuacje WALKI (ZBROJNEJ): sytuacja indywidualnej WALKI (ZBROJNEJ) [dwóch przeciwników], zbiorowej WALKI (ZBROJNEJ) i WALKI (ZBROJNEJ) dowódców zbiorowości (J. Apresjan określa ich mianem *cap*).

⁴ W sferze WALKI (ZBROJNEJ) chodzi o kampanię wojenną.

⁵ *Stolec* kojarzony jest z władzą królewską, książęcą, biskupią; *fotel* – m.in. ze stanowiskiem ministra, prezesa; *stolek* – z bardzo wieloma stanowiskami, od bardzo wysokich ministerialnych aż do niższych kierowniczych.

⁶ Wyrażenie *wojna na górze* często rejestrowane jest we współczesnych tekstach; pojawiają się również jego modyfikacje, polegające na dodaniu, wymianie, zdrobieniu jednego z komponentów itp. (por. *zielona wojna na górze, sportowa wojna na górze, wojna na dole, wojenka na górze* itp.).

⁷ O zmianach w strukturze znaczeniowej wyrazu *zimny* pisała m.in. N.D. Arutiunowa (1981, s. 144).

uwarunkowane historycznie, będące nazwami konkretnych faktów zaistniałych w POLITYCE, oddzielają się z biegiem czasu od jednostkowych wydarzeń, stają się określeniami ogólnymi.

III. Połączeniem, reprezentującym trzecią grupę frazeologizmów, niech będzie wyrażenie *wojna podjazdowa*, stanowiące pierwotnie termin wojskowy. Oto cytaty⁸, w których ujawniają się nowe, przenośne znaczenia tej jednostki:

1. Kombinowali, jak zahamować rozrastanie się związku. [...] Ta polityka nie była spójna, przypominała raczej nużącą *wojnę podjazdową*, a nie jakąś wypracowaną strategię (J. Rolicki, Z. Bujak [1991]). *Przepraszam za „Solidarność”*, Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza BGW, s. 58).
2. W powietrzu wisi jakiś konflikt, więc starajcie się łagodzić nawet najdrobniejsze zatargi. Unikajcie plotkowania i *biurowych wojen podjazdowych* (*Halo*, 12/97, s. 4).
3. Jędrzej Śniadecki (1768–1838) toczył na łamach prasy wileńskiej, zwłaszcza „Wiadomości Brukowych” *podjazdową wojnę* z zacofaniem umysłowym i społecznym, z najrozmaitszymi przejawami „obskurantyzmu” (J. Krzyżanowski [1953]. *Historia literatury polskiej. Od średniowiecza do XIX w.*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 32).

Wyrażenie *wojna podjazdowa* ma terminologiczne znaczenie ‘wojna, w czasie której strona słabsza stosuje taktykę unikania generalnych bitew i zwalczania przeciwnika niespodziewanymi napadami przy pomocy niewielkich oddziałów wojskowych lub partyzanckich’. Z połączeniem *wojna podjazdowa* użytkownikom języka kojarzy się głównie znaczenie ‘zespół podstępnych, skrytych, trudno przewidywalnych, męczących dla przeciwnika działań’. Podane teksty ujawniają, że w nowej, metaforycznej semantyce wyrażenia *wojna podjazdowa* wyróżniają się właśnie elementy znaczeniowe: ‘zespół działań podstępnych, trudno przewidywalnych, wymierzonych przeciwko komuś, czemuś, mających na celu dokuczenie stronie przeciwnej, zmęczenie jej, ograniczenie jej wpływów’. W niektórych z podanych kontekstów pojawiają się wyraźne sygnały determinologizacji, np. następuje zmiana szyku komponentów, który jest obligatoryjny dla terminu wojskowego (por. cytat 3); pojawiają się takie określniki *wojny podjazdowej*, które wskazują, że połączenie nie jest odnoszone do WALKI (ZBROJNEJ), zob. chociażby cytat 2.

IV. Przykładem wariantu związku, rejestrowanego w opisach mówiących o WALCE (ZBROJNEJ), może być chociażby połączenie *ktoś wytrącił komuś argument(-y) (z ręki)* o takim samym metaforycznym znaczeniu, jak zwrot *ktoś wytrącił komuś broń z ręki*, tj. ‘ktoś pozbawił kogoś argumentów, podstaw do obrony, do działania, ktoś udaremnił komuś coś’, por.:

4. Księżna Diana próbowała [...] ograniczyć odwiedziny swoich synów u Karola, motywując to tym, że dzieci na kawalerskim gospodarstwie ojca nie będą miały odpowiedniej opieki. Jednym sprytnym posunięciem Karol *wytrącił*

⁸ Wszystkie wyróżnienia w cytatach – D.P.W.

- Dianie z *ręki* ostatni *argument*. Książę oświadczył mianowicie, że dziećmi będzie zajmować się dyplomowana opiekunka, panna Legge Bourke (*Życie na Gorąco*, 51/94, s. 6).
5. Powołanie się na autorytet jednego z Ojców Kościoła, św. Tomasza, i wykładnia jego myśli [...] miało [...] *wytrącić argumenty* przeciwnikom (I. Seiffert [1994]. Językowe ujęcie problemu aborcji w wypowiedziach polityków Unii Demokratycznej. W: Anusiewicz, J. i Siciński, B. [red.]. *Język a kultura*, t. 11. *Język polityki a współczesna kultura polityczna*, Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, s. 147).
 6. Pomysł telewizora zdalnie sterowanego, mogącego się poruszać, na przykład spacerować z nami, wisi od dłuższego czasu w powietrzu. [...] *Wytrąci* on *argument* tym, którzy twierdzą, że przesiadywanie przed telewizorem jest niezdrowe (*Antena*, 30/97, s. 10).

W przerośnym znaczeniu analizowanego zwrotu zachowany został element semantyczny ‘ktoś pozbawił kogoś środków działania’, który jest istotny dla znaczenia fundującego. Zanik członu: *z ręki* – w niektórych postaciach związku – świadczy o tym, że połączenie oddziela się coraz bardziej od domeny wyjściowej, wiąże się ściślej ze sferą przeniesienia, choć niektóre konteksty ujawniają, że więź z obrazem motywującym jest wciąż jeszcze żywa (por. fragment cytatu 5: *wytrącić argumenty* przeciwnikom). Sygnałem metaforyzacji jednostki może być wypełnienie pierwszej pozycji otwieranej przez zwrot rzeczownikami nieosobowymi (por. cytaty 5, 6).

V. Przejdźmy teraz do związku, który trzeba uznać za derywat połączenia notowanego w tekstach militarnych: *ktoś wziął kogoś w krzyżowy ogień (pytań)*, por. cytaty zawierające wskazany zwrot:

7. Kazimierz Ujazdowski *wziął* kolejny raz *w krzyżowy ogień* *pytań* [...] Antoniego Jasińskiego i dowiedział się, jakie konsekwencje ponieśli funkcjonariusze Informacji Wojskowej i sędziowie wojskowi za działalność w czasach stalinowskich (*Gazeta Wyborcza*, 60/90, s. 8).
8. Powiedział, że nie tylko ze stosunkiem do studiów, ale w ogóle do obecnej rzeczywistości coś tu u nas nie tak. Po czym [...] Gąsiorek *wziął* Brzózkę *w krzyżowy ogień* (H. Grynberg [1992]. *Życie ideologiczne. Życie osobiste*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 86).

W tekstach militarnych funkcjonuje termin wojskowy *krzyżowy ogień* ‘ogień z broni strzeleckiej prowadzony z różnych kierunków do jednego celu; przeważnie [...] kombinacja różnych rodzajów ognia, np. czołowego ze skośnym lub dwóch skośnych’. *Krzyżowy ogień* szczególnie silnie osłabia odporność psychiczną atakowanych (por. opisy walk na Monte Cassino M. Wańkowicza). W przypadku zwrotu *ktoś wziął kogoś w krzyżowy ogień (pytań)* czasownik *wziąć* sprowadza drugiego uczestnika do roli pacjensa (w tym wypadku pytanego), zaś odbiorem metafory kieruje określenie rzeczownikowe *pytań*. Nie jest ono obligatoryjne, co stanowi sygnał, że związek uległ daleko idącej leksykalizacji i silnie kojarzony jest z sytuacją komunikacji słownej. Zwrot ma metaforyczną semantykę ‘ktoś zadawał komuś – w celu wydobycia od niego informacji – szereg szybko nastę-

pujących po sobie, zaskakujących pytań, dotyczących różnych kwestii, w taki sposób, by pytany nie miał czasu na kontrolowanie swoich odpowiedzi. Pozostały tu następujące elementy semantyczne, wywodzące się ze znaczenia militarnego wyrażenia – ‘działania względem kogoś prowadzone z różnych stron, osłabiające odporność psychiczną atakowanego’.

VI. Badania wykazały, że w tekstach traktujących o sferach niemilitarnych frazeologizacji ulegają także związki, które funkcjonowały w tekstach militarnych jako połączenia luźne, np.: *ktoś i ktoś stoją po różnych stronach barykady*⁹, por.:

9. Ideologiczne spory – czy to państwo ma bezpośrednio kreować miejsca pracy, jak obiecuje i chce Jospin, czy powinno tylko temu sprzyjać poprzez nakłady na oświatę i technologie, jak uważa Blair – nabiorą konkretnego wymiaru. „Dagens Nyheter wymienia i inne kwestie, w których lewicowi »towarzysze« [...] i »koledzy« [...] *stoją po różnych stronach barykady*. Problemy te dzielią zresztą lewicę zachodnioeuropejską w najróżniejszy sposób. Brytyjczycy i Szwedzi sprzeciwiają się wspólnej polityce obronnej (której chcą Niemcy i Francuzi). [...] O ile większość rządów opowiada się za prowadzeniem w Unii wspólnej polityki azylowej i policyjnej, o tyle Brytyjczycy są temu kategorycznie przeciwni” (*Gazeta Wyborcza*, 132/97, s. 2).
10. Kościół, co jest mocno zakorzenione w powszechnej świadomości, *stanął po właściwej stronie barykady*. A więc ostatecznie opowiedział się po stronie ludzi, którzy tworzyli Solidarność, ludzi, którzy doprowadzili do obalenia komunizmu (<https://www.newsweek.pl/polska/grzechy-kosciola-w-relacjach-z-panstwem/1n1qgqp> [28.06.2023]).

Przeniesienie obrazu przeciwników – rozdzielonych przez barykady – do POLITYKI motywowane jest tym, że strony działające w POLITYCE także często dzielone są już nie przez fizyczne zapory, jak w WALCE, ale przez inne, przeciwstawne koncepcje, opinie itp. Zwrot *ktoś i ktoś stoją po różnych stronach barykady* w tekstach politycznych ma metaforyczne znaczenie ‘ktoś i ktoś mają inne poglądy, sądy, opinie o wielu różnych kwestiach politycznych, ideologicznych, ekonomicznych itp.’.

VII. A oto przykład frazeologizmu, którego komponenty związane są w jakiś sposób z sytuacją WALKI (ZBROJNEJ), choć całe połączenie nie jest do niej odnoszone; używa się go tylko w znaczeniu przenośnym¹⁰: *ktoś strzela z grubej rury* ‘ktoś używa zaskakującego argumentu (niedostosowanego do sytuacji, przesadnego, demagogicznego itp.)’. Czasownik *strzelić* ma kilka znaczeń deriwowanych od znaczenia ‘wypuścić pocisk z broni palnej, strzałę z łuku itp.’. Wyrazowi *rura* potocznie przypisuje się m.in. semantykę ‘lufa broni palnej’,

⁹ Zob. też następujące jednostki: *ktoś znajduje się po drugiej stronie barykady; z przeciwnej strony barykady; ktoś i ktoś stoją po jednej stronie barykady*. Utrwalone związki z komponentem *barykada* uwzględnił A.M. Lewicki, A. Pajdzińska, B. Rejakowa w pracy *Z zagadnień frazeologii* (Lewicki, Pajdzińska, Rejakowa, 1987, s. 52–53).

¹⁰ Do grupy tej można byłoby także zaliczyć m.in. frazeologizmy: *ktoś strzela bez prochu; ktoś (wy)strzelił (a) nie nabił* itp.

znaczenie motywujące czasownika trzeba więc tu ograniczyć do semantyki ‘wypuścić pocisk z broni palnej’. Czasownik *strzelić* ma kilka znaczeń sekundarnych, m.in. ‘nieoczekiwanie powiedzieć coś’. A. Pajdzińska zauważyła, że podane ostatnio znaczenie prymarne i sekundarne czasownika *strzelić* łączy element semantyczny „wydawać odgłos” oraz konotacje dużej szybkości i gwałtowności” (Pajdzińska, 1983, s. 135). Oto przykład:

11. Nie byłem entuzjastą wyprawy Kazimierza Deyny na angielskie boiska ligowe. Każdy jednak z miłośników futbolu, gdy tylko zacząłem mówić na ten temat – *strzelał* do mnie z *grubej rury*, że Anglicy nie kupują w ciemno, że poznali się na arcytalencie naszego zawodnika, że polską piłkę nożną spotkał zaszczyt ogromny (*Głos Wielkopolski*, 57/79, s. 10).

Zakończenie

W niniejszym artykule wykazano, że w terminach WALKI (ZBROJNEJ) postrzegane są następujące domeny: SPÓR SŁOWNY; POLITYKA; EKONOMIA; PROCESY PSYCHICZNE; PROCESY FIZJOLOGICZNE; MIŁOŚĆ, ZALOTY, INNE DZIAŁANIA CELOWE, FORMY RYWALIZACJI. Taki sposób ujmowania wskazanych powyżej domen docelowych znajduje odzwierciedlenie w języku, zwłaszcza we frazeologizmach. Wśród nich można wyróżnić: związki frazeologiczne, składające się z metaforycznego członu głównego, związanego pierwotnie z WALKĄ (ZBROJNĄ), oraz z członem określającym, który odsyła do sfery przeniesienia; jednostki zawierające dwa metaforyczne komponenty – jeden z WALKI (ZBROJNEJ); stałe połączenia słowne rejestrowane w tekstach militarnych w postaci utrwalonych połączeń o określonym znaczeniu metaforycznym, metonimicznym, zaś w tekstach niemilitarnych zyskujące nową, przenośną semantykę; utrwalone związki wyrazowe będące wariantami, derywatami połączeń rejestrowanych w tekstach militarnych; frazeologizmy pojawiające się w tekstach mówiących o WALCE (ZBROJNEJ) w postaci luźnych związków wyrazowych, ulegających frazeologizacji w tekstach niemilitarnych; związki frazeologiczne, które nie były rejestrowane w całości w tekstach militarnych, choć ich komponenty związane są z WALKĄ (ZBROJNĄ).

Bibliografia

- Arutiunowa, Nina Dawidowna (1981). Metafora językowa (II) (Składnia i leksyka). *Teksty*, 1, 138–153.
- Bralczyk, Jerzy (1987). *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*. Uppsala: Upsaliensis Academia.
- Bralczyk, Jerzy (1991). Strategie w języku propagandy politycznej (o polskiej propagandzie partyjnopanństwowej w latach 1982–1988). W: Bartmiński, Jerzy i Grzegorzycykowa, Renata (red.). *Język a kultura*, t. 4. *Funkcje języka i wypowiedzi*. Wrocław: Wiedza o Kulturze, 105–114.
- Bralczyk, Jerzy (1999). O używaniu języka w polskiej polityce w latach dziewięćdziesiątych. W: Pisarek, Walery (red.). *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych, Uniwersytet Jagielloński, 197–217.
- Chmielewska, Anna (1977). Kampania. *Zapis*, 4, 78–89.

- Frankowska, Maria (1994). Frazeologia i metaforyka w tekstach politycznych lat 1989–1993. W: Anusiewicz, Janusz i Siciński, Bogdan (red.). *Język polityki a współczesna kultura polityczna*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 38–43.
- Lakoff, George i Johnson, Mark (1988). *Metafory w naszym życiu*. Tłum. Tomasz Krzeszowski. Warszawa: PIW.
- Lewicki, Andrzej Maria (1976). *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Lewicki, Andrzej Maria (1982). O motywacji frazeologizmów. W: Basaj, Mieczysław i Rytel, Danuta (red.). *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. I. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 33–47.
- Lewicki, Andrzej Maria (1985). Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe. W: Basaj, Mieczysław i Rytel, Danuta (red.). *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. III. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 7–23.
- Lewicki, Andrzej Maria (1986). Składnia związków frazeologicznych. *Biuletyn PTJ*, XL, 75–83.
- Lewicki, Andrzej Maria (1988). Akomodacja stylowa jednostek języka. W: Skubalanka, Teresa (red.). *Stylistyczna akomodacja systemu gramatycznego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 39–54.
- Lewicki, Andrzej Maria (2003). *Studia z teorii frazeologii*. Łask: Leksem.
- Lewicki, Andrzej Maria i Pajdzińska, Anna (1993). Frazeologia. W: Bartmiński, Jerzy (red.). *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2. *Współczesny język polski*. Wrocław: Wiedza o Kulturze, 307–326.
- Lewicki, Andrzej Maria, Pajdzińska, Anna i Rejakowa, Bożena (1987). *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*. Warszawa: PWN.
- Mokiyenko, Valeriy Mikhaylovich (1986). Obrazy russkoy rechi. Istoriko-etimologicheskiye etnolingvisti. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo universiteta. [Мокиенко, Валерий Михайлович (1986). *Образы русской речи. Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии*, Ленинград: Изд-во Ленинградского университета.]
- Pajdzińska, Anna (1983). *Semantyka i składnia związków frazeologicznych nazywających akt mówienia*. Lublin (praca doktorska w maszynopisie).
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (1999). Metafora SPÓR (DYSKUSJA, POLEMKA) TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii. *Kieleckie Studia Filologiczne*, 13, Marcjanik, Małgorzata (red.), 95–113.
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (2001). Metafora POLITYKA TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii. *Poradnik Językowy*, 2, 4–21.
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (2003). Metafora DZIAŁANIA EKONOMICZNE TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii. *Poradnik Językowy*, 2, 44–57.
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (2004a). Determinologizacja wielowyrzawowych terminów wojskowych. *Poradnik Językowy*, 10, 35–45.
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (2004b). Metafora DZIAŁANIA CELOWE, RYWALIZACJA TO WALKA ZBROJNA w polskiej frazeologii. W: Lewicki, Andrzej Maria (red.). *Problemy frazeologii europejskiej*, t. 6. Lublin: Norbertinum, 73–101.
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (2006). Ujmowanie PROCESÓW PSYCHICZNYCH jako WALKI ZBROJNEJ, ujawniające się w polskiej frazeologii. *Poradnik Językowy*, 8, 43–54.
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (2007a). Metaforyka militarna w określaniu pojęć MIŁOŚĆ i ZALOTY. *Poradnik Językowy*, 3, 46–57.
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (2007b). Frazeologizmy współczesnej polszczyzny o motywacji symbolicznej, związane pierwotnie z sytuacją walki zbrojnej. *Respectus Philologicus*, 12(17), 174–185.
- Połowniak-Wawrzonek, Dorota (2008). *Związki frazeologiczne współczesnego języka polskiego motywowane sytuacją walki (zbrojnej)*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Sapir, Edward (1978). *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Tłum. Barbara Stanosz, Roman Zimand. Warszawa: PIW.
- Wesołowska, Danuta Natalia (1976). Demobilizacji nie było (wnioski leksykologiczne). *Język Polski*, 3, 213–218.
- Wesołowska, Danuta Natalia (1978). *Neosemantyzmy współczesnego języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie, w jaki sposób we współczesnej polskiej frazeologii ujawnia się metaforyka militarna. Analizy opierają się na zasadach frazeologii syntaktycznej. Badania wykazały, że w terminach militarnych ujmowane są przede wszystkim: SPÓR SŁOWNY; POLITYKA; EKONOMIA; PROCESY PSYCHICZNE; PROCESY FIZJOLOGICZNE; MIŁOŚĆ, ZALOTY. Metaforyka militarna ujawnia się w następujących typach frazeologizmów: I. Składających się z metaforycznego członu głównego, związanego pierwotnie z WALKĄ (ZBROJNA), oraz z członu określającego, który odsyła do sfery przeniesienia. II. Zawierających dwa metaforyczne komponenty – jeden z WALKI (ZBROJNEJ). III. Rejestrowanych w tekstach militarnych w postaci utrwalonych połączeń o określonym znaczeniu metaforycznym, metonimicznym, zaś w tekstach niemilitarnych zyskujących nową, przenośną semantykę. IV. Będących wariantami, derywatami związków rejestrowanych w tekstach militarnych. V. Pojawiających się w tekstach mówiących o WALCE (ZBROJNEJ) w postaci luźnych związków wyrazowych; ulegających frazeologizacji w tekstach niemilitarnych. VI. Nierejestrowanych w całości w tekstach militarnych, choć ich komponenty związane są z WALKĄ (ZBROJNA).

Military metaphors in Polish phraseology

Summary

The aim of the article is to present how military metaphors are revealed in contemporary Polish phraseology. The analyses are based on the principles of syntactic phraseology. Research has shown that military terms include primarily: VERBAL DISPUTE, POLICY, ECONOMY, MENTAL PROCESSES, PHYSIOLOGICAL PROCESSES, LOVE, AND COURTING. Military metaphors are revealed in the following types of phraseology: I. Consisting of a metaphorical main element originally related to (ARMED) FIGHT and a defining element that refers to the sphere of transference; II. Containing two metaphorical components – one of ARMED FIGHT; III. Registered in military texts in the form of fixed connections with a specific metaphorical and metonymic meaning, while in non-military texts, they acquire a new, metaphorical semantics; IV. Being variants, derivatives of compounds recorded in military texts; V. Appearing in texts about (ARMED) FIGHT in the form of loose word compounds; subject to phraseologisation in non-military texts; VI. Not recorded in their entirety in military texts, although their components are related to (ARMED) FIGHT.